

IMOM MOTURIDIY

XALQARO ILMIY-TADQIQOT MARKAZI
INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CENTER

المركز الدولي للبحوث العلمية

Jurnalga maqolalar qabul qilish
uchun maxsus veb-sayt:

www.maturidijournal.uz

+998971 244-35-36

www.moturidiy.uz

@moturidiyuz

info@moturidiy.uz

Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-adabiy jurnal

ISSN 2181-1881

MOTURIDIYLIK

THE MATURIDIYYA - الماتريدية - МАТУРИДИЗМ

Narsalarning asl mohiyatini
bilishga olib boradigan yo'llar - hissiy anglash,
rost xabar va aqldir.

2/2023

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матуридизм

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

Музаффар КОМИЛОВ – тарих фанлари номзоди, доцент

Нуриддин ХОЛИҚНАЗАРОВ – Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси, муфтий

Шоазим МИНОВАРОВ – Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази директори

Давропбек МАХСУДОВ – тарих фанлари доктори, доцент

Зоҳиджон ИСЛОМОВ – филология фанлари доктори, профессор

Аҳаджон ҲАСАНОВ – тарих фанлари доктори, профессор

Шовосил ЗИЁДОВ – тарих фанлари доктори, доцент

Жамолиддин КАРИМОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аҳмад Саъд ДАМАНҲУРИЙ (أحمد سعد الدمنهوري) – илоҳиёт фанлари доктори

Маҳмуд Эрол ҚИЛИЧ (Mahmud Erol KILIÇ) – доктор, профессор, IRCISA Бош директори

Назир Мухаммад АЙЁД (نظير محمد عياد) – илоҳиёт фанлари доктори, Ал-Азҳар мажмуаси Ислом тадқиқотлари академияси Бош котиби

Режеп ТУЗЖУ (Reser Tuzcu) – илоҳиёт фанлари доктори, профессор, Салжук университети ҳузуридаги Имом Мотуридий тадқиқот маркази директори

Аширбек МУМИНОВ – тарих фанлари доктори, профессор, IRCISA Бош директорининг дастурлар бўйича маслаҳатчиси

Камалуддин Нурдин МАРЖУНИ (Kamaluddin Nurdin Marjuni) – илоҳиёт фанлари доктори, Малайзия ислом фанлари университети кафедра мудири

Дониёр МУРАТОВ – тарих фанлари номзоди, доцент

Одил ЭРНАЗАРОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Ўзбекистон Республикаси Дин ишлари
бўйича қўмитасининг 2023 йил 8 июньдаги
03-07/4601-сонли ҳулосаси асосида тайёрланди.

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ
АКАДЕМИЯСИ ҲУЗУРИДАГИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО
ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИ

Бош муҳаррир:

Жамолиддин Каримов,

Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Масъул муҳаррир:

Зафар Фахриддинов,

*Исломишунослик фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD)*

Саҳифаловчи:

Зарифжон Арслонов

Дизайнер:

Зарифжон Ғуломов

“Мотуридийлик” журнали

Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация
комиссиясининг 2021 йил 30 декабрдаги 310/10-
сон қарори билан диссертация асосий илмий
натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий
нашрлар рўйхатига киритилган.

Журнал 2021 йил 12 декабрда Ўзбекистон
Республикаси Президенти Администрацияси
ҳузуридаги Ахборот ва оммавий
коммуникациялар агентлиги томонидан
№1139 рақами билан рўйхатга олинган.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳар, Шайхонтохур тумани,
Абдулла Қодирий кўчаси, 11-уй.

E-mail: maturidijournal.uz

Web-sahifa: info@motturidiy.uz

Телефонлар: (+99871) 244-35-21,
(+99871) 244-35-47

МУНДАРИЖА

ИСЛОМШУНОСЛИК

Ibrohim Usmonov.

Шариат ва тасаввуф: герменевтик ёндашувлар (Ҳаким Термизий асарларида юридик герменевтика)..... 4

Zafar Fakhridinov.

Ҳаким Термизийнинг тафсир ва таъвил борасидаги қарашлари 13

Numonjon Turayev.

Имом Бухорийнинг “ат-Тарих ал-кабир” асаридаги “тафарруд ар-ровий”га доир услуби..... 20

Doston Mustafayev.

“Ҳошия ала ал-Кашшоф” асарининг тафсиршуносликдаги аҳамияти 28

ДИНШУНОСЛИК

Komiljon Shermukhammedov.

Мисрдаги “Муслмон биродарлар” таъсирида шаклланган экстремистик ҳаракатлар: қиёсий таҳлил 36

Shukrullo Jurayev.

Муҳаммад Шайбоний асарларида тинчлик тамойилларининг акс этиши 46

Dilfuza Zakirova.

Динлардаги таъқик тушунчасига доир қарашлар таҳлили 55

Elyorjon Saminov.

Радикализм – экстремизм ва терроризмга элтувчи сўнгги босқич 63

ИСЛОМ ТАРИХИ

Muzaffarkhon Joniyev.

Совет даврида Ўрта Осиё муслмонларининг ҳаж сафарлари (1920-1930 йиллар)..... 70

Oybek Sotvoldiyev.

Табақот жанрининг юзага келиш ва ривожланиш тарихи 80

Sayqal Ahmedov.

Мовароуннаҳр мўғуллар ҳукмронлиги даврида 87

ИСЛОМ МАНБАШУНОСЛИГИ

Doniyor Muratov.

Абдуллоҳ Субазмуний ва унинг “Кашф Ал-Осор” асари 94

Mas’udkhon Ismoilov.

Хожа Муҳаммад Порсо “Ҳафтоду се фирқа” рисоласининг исломдаги фирқаларни ўрганишдаги аҳамияти 104

Zokhidjon Abdullayev.

Имом Бухорийнинг “Халқ афъол ал-ибод” асари ва унинг ёзилиш услублари 112

Saidmuhammadkhon Muhibullayev.

Қамолитдин Баёзий Таржимаи ҳоли ва яшаган давридаги илмий, ижтимоий ва сиёсий муҳит 122

Maftuna Muminova.

Navoiy asarlarida ustoz-shogird g’oyalarning manbaviy va milliy asoslari..... 130

Malika Nosirova, Saidakhon Asgarova.

Mahmud Zamaxshariyning “al-Mufasssal fi san’at al-e’rob” asaridagi she’riy parchalar tasnifi 137

Doston Sh. MUSTAFAYEV,
International Islamic Academy of Uzbekistan,
Doctoral student of ICESCO Department for Islamic
Studies and Islamic Civilization.
A.Kadiri str: 11, 100011, Tashkent, Uzbekistan.
E-mail: mcdos@inbox.ru

DOI: 10.47980/MOTURIDIY/2023-2/4

**“ХОШИЯ АЛА АЛ-КАШШОФ”
АСАРИНИНГ ТАФСИРШУНОСЛИҚДАГИ
АҲАМИЯТИ**

**THE SIGNIFICANCE OF “HASHIYA ‘ALA
AL-KASHSHAF” IN TAFSIR STUDIES**

**ЗНАЧЕНИЕ “ХАШИЯ АЛА
АЛЬ-КАШШАФ” В ТАФСИРОВОЕДИИ**

КИРИШ

Ислом илмлари шакллана бошланган илк даврларда тафсир ҳадиснинг ажралмас қисми сифатида ҳадис тўпламларида қайд этилиб, авлоддан-авлодга етказилган бўлса, X асрдан бошлаб, Қуръон оятлари тўлиқ шарҳланган асарлар битилди. XI–XII асрларда эса Қуръон тафсирларидан раъй-ижтиҳод кенг ўрин эгаллади.

Саккокийнинг (ваф. 626/1229) балоғат илмига оид янгича услуб ва тамойиллар билан бойитилган “Мифтоҳ ал-улум” асари ёзилганидан сўнг араб адабиёти ва Қуръони карим ибораларига нисбатан янгича ёндашув имкони пайдо бўлди. Ушбу асарни араб тили грамматикаси ва балоғат илми нуктаи назаридан чуқур ўрганган уламолар Қуръони карим иборалари ва араб адабиёти намуналаридан илмий, шу билан бирга, нафис маънолар чиқаришга, қолаверса, илмий фикр-мулоҳазаларини далиллаш ва мунозара вақтида уларни ҳимоя қилиш малакасига эга бўлдилар. Мазкур олимлар қаторида Азудуддин Ийжий, Саъдуддин Тафтазоний, Саййид Шариф Журжоний каби олимларни санаб ўтиш мумкин. Хусусан, Замахшарийнинг “Кашшоф” тафсирига ёзилган аксар шарҳ ва ҳошиялар ҳам “Мифтоҳ ал-улум” асарининг кенг миқёсда ўрганилишидан сўнг ёзила бошлади. Мазкур қарашнинг тасдиғини Журжоний ҳошияси мисолида кўриш мумкин. Олим бир қанча ўринларда Замахшарийнинг сўзини ойдинлаштириш учун Саккокийнинг Мифтоҳ асаридан иқтибослар келтиради (Саййид Шариф Журжоний, 2016).

Марокашлик тадқиқотчи Рашид ибн Умар Аърозий Журжонийнинг Замахшарий ҳақидаги фикрларини ёритиб, бундай дейди: “Саййид Шариф Журжонийнинг “Мутаввал”га ёзган ҳошиясини ўрганиш давомида олимнинг қуйидаги сўзларига дуч келдим: “Аллоҳга қасамки, Жоруллоҳ (Замахшарий) тилшунослик услубларида дақиқ назари билан шуҳрат қозонди, унга доир фанларда Замахшарийдан илмлироқ киши йўқ. У ўзидан кейингиларга тилшунослик фойдалари дастурхонини ёзиб қўйди. У дастурхондан ейдилар-у, аммо тўлиқ камраб ололмайдилар”. Бу сўзларни ўқигач, Журжонийнинг наздида Замахшарийнинг даражасини англадим ва ана шу фойдаларга эришиш мақсадида унинг “Кашшоф”га ёзган ҳошиясини ўрганишга қарор қилдим” (Саййид Шариф Журжоний, 2016).

АСОСИЙ ҚИСМ

Мазкур ҳошиянинг аҳамияти шундаки, Журжоний Замахшарийнинг тафсиридан тушунилиш қийин ва изоҳталаб ўринларни шарҳлаб, мусаннифнинг мақсадини, у қўллаган тил ва балоғат қоидаларини очиклаб ўтган. Ушбу хулосани асарнинг Малик Сауд университети кутубхонасида №5111 рақам билан сақланаётган, 973/1566 йилда кўчирилган нусханинг колофон қисмида келтирилган маълумотлар ҳам тасдиқлайди: “Ушбулар Шайх, муҳаққиқ, моҳир олим, мудаққиқ, мутақаддим ва мутаххир уламолар сардори Саййид Шариф Журжоний (қаддасаллоҳу сирраҳу) “Кашшоф”нинг мушқил ўринларини таҳқиқ этиш ва ёпиқ маъноларини очиклаш борасида ал-Малик, ал-Фаттоҳ Зотнинг тавфики билан муяссар бўлганларидир” (Саййид Шариф Журжоний, Малик Сауд университети кутубхонаси, Қўлёзма. №5111).

Муаллиф Замахшарийнинг тафсирда ирода қилган маъноларини очиб беришда мавзу борасидаги унинг бошқа асарларидан иқтибослар келтиради. Бу эса ҳошиянинг илмий аҳамиятини кўрсатиб беради. Журжоний ҳошияда “Кашшоф” соҳибининг “ал-Фоиқ фи ғариб ал-ҳадис”, “Асос ал-балоға”, “ал-Муфассал” каби асарларидан иқтибослар келтиради. Масалан, Замахшарийнинг *الْحَمْدُ وَالْمَدْحُ وَأَخْوَانِ* [ал-ҳамду ва ал-мадху аховаан] – “ҳамд ва мадх сўзлари ака-ука (шерик)дир” сўзини Журжоний бундай шарҳлайди: “Яъни мазкур икки сўз маънодошдир. Бунга Замахшарийнинг

Аннотация. Мақолада Саккокийнинг “Мифтах ал-улум” асари ақлий тафсирлар ривожига муҳим ўрин тутгани, “Кашиоф” шарҳларининг аксари мазкур асар чуқур ўрганилганидан кейин ёзила бошлагани, Тафтазоний ва Журжонийларнинг “Кашиоф”га ёзган ҳошияларида бунинг тасдигини кўриши мумкинлиги таъкидланган.

Шу билан бирга, Журжоний наздида Замахшарийнинг даражаси юксак бўлгани, олим “Кашиоф”га ёзган ҳошиясида Замахшарийнинг тафсирдаги услубини очиб бергани асосланган. Журжоний Замахшарийнинг тафсиридан тушунилиши қийин ва изоҳталаб ўринларни шарҳлаб, мусаннифнинг мақсадини, у қўллаган тил ва балоғат қоидаларини очиқлаб ўтган.

Журжоний “Ҳошия ала ал-Кашиоф” асарида тил қоидалари, лугат ва эъроб йўналишларига катта аҳамият беради. Изоҳталаб сўзларни сарф ва наҳв қоидаларига кўра изоҳлайди. Бунинг учун ҳатто араб шеърятидан далиллар келтиради. Ақоид ва ислом тушунчаси йўналишидаги масалалар борасида ҳам баҳс юритади. Қироатлар ва тажвид илмига оид тафсилотларни шарҳлайди ва айрим ўринларда “Кашиоф” соҳибини танқид қилади.

Журжоний “Кашиоф” соҳиби тафсирида қўллаган айрим жумлаларни унинг бошқа асарлари воситасида очиқлаб ўтган. Масалан, ҳошияда Замахшарийнинг “ал-Фоиқ”, “ал-Муфассал”, “Асос ал-балоға” каби асарларидан манба сифатида фойдаланилган.

Хулоса қисмида Журжонийнинг мазкур ҳошияси Мовароуннаҳрда ёзилган бошқа тафсир асарларига хос лугат ва тил қоидаларининг устуворлиги анъанасини ўзида акс эттирган муҳим манбалар қаторидан ўрин олгани ва асрлар давомида сунний тафсирлар қаторида ўрганиб келинаётгани таъкидланган.

Калим сўзлар: Мифтах ал-улум, темурийлар, Журжоний, Замахшарий, Кашиоф, араб тили, қироат, тажвид, имон таърифи.

Abstract. In the introduction, it is stated that Sakkaki's work “Miftah al-Ulum” played an important role in the development of tafsir studies, that most of the commentaries of “al-Kashshaf” began to be written after the in-depth study of this work, and this can be seen in the hashiyas written by Taftazani and Jurjani on “al-Kashshaf”.

At the same time, it is substantiated that Zamakhshari's level was high in Jurjani's eyes, and the scholar revealed Zamakhshari's style of interpretation in his essay to “al-Kashshaf”. Jurjani explained the difficult to understand passages of Zamakhshari's tafsir and clarified the author's purpose, the rules of language and rhetoric used by him.

In “Hashiya ala al-Kashshaf”, Jurjani attaches great importance to language rules, vocabulary and directions of i'rab. He explains words according to usage and grammar rules. He even gives evidence for this from Arabic poetry. He also discusses issues related to Aqidah and the concept of Islam. He comments on the details of recitations and the science of Tajweed and criticizes the author of “al-Kashshaf” in some places.

Jurjani explained some of the sentences used by the author of “al-Kashshaf” through his other works. For example, Zamakhshari's works such as “al-Faiq”, “al-Mufassal”, “Asas al-balagha” were used as sources.

In the conclusion, it is noted that “Hashiyah ‘ala al-Kashshaf” is one of the important sources that reflects the tradition of vocabulary and language rules typical of other exegetical works written in Mawarannahr, and has been studied among Sunni tafsirs for centuries.

Keywords: Miftah al-Ulum, Timurids, Jurjani, Zamakhshari, Kashshaf, arabic language, recitation, tajweed, definition of faith.

Аннотация. В статье указывается, что труд Саккаки “Мифтах аль-Улум” сыграл важную роль в развитии тафсироведения, и большинство комментариев “Кашиаф” были написаны после углубленного изучения этого труда. А труды Джурджани и Тафтазани являются доказательством вышесказанному. Для Джурджани авторитет Замахшари был непререкаем, он исследовал методы работы Замахшари с тафсирами в его хашиях к произведению “Кашиаф”. Джурджани объяснил трудные для понимания отрывки тафсира Замахшари и разъяснил цель автора, а также стилистику речи и приёмы искусства балага которые он использовал.

В “Хашия ала аль-Кашиаф” Джурджани большое значение придает грамматическим правилам, лексике и синтаксису, он объясняет слова в соответствии с правилами их употребления и грамматики. Он даже приводит доказательства этого из арабской поэзии, обсуждает вопросы, связанные с акидой и концепцией ислама. Он комментирует особенности декламации, науки о таджвиде и в некоторых местах подвергает критике автора “Кашиафа”.

Джурджани разъяснил в своем комментарии некоторые фразы, использованные автором “Кашиафа” в других своих произведениях. Например, в качестве источников им были использованы такие произведения Замахшари, как “Аль-Файк”, “Аль-Муфассал”, “Асас аль-балага”.

В заключении отмечается, что “Хашия ала аль-Кашиаф” является одним из важных источников, отражающих традицию приоритетности лексики и грамматических правил, характерных для других произведений, написанных в Мавераннахре, и в течение столетий был предметом изучения наряду с другими суннитскими тафсирами.

Ключевые слова: Мифтах аль-Улум, тимуриды, Джурджани, Замахшари, Кашиаф, арабский язык, декламация, таджвид, определение веры.

“Фоиқ” асарида зикр қилган: “Ҳамд бу мадх ва гўзал нарса билан васфлашдир”, деган сўзи далолат қилади” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:173).

Бошқа бир ўринда Фотиҳа сурасидаги **“Сенгагина ибодат қиламиз ва фақат сендангина ёрдам сўраймиз”** (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, 2020:7) ояти тафсирида Замахшарий савол сўровчи тилидан: “Нима учун ғойиб сийғадан хитоб сийғасига ўтди?” саволини зикр қилиб, “Буни баён илмида илтифот деб номланади. Гоҳида ғойиб сийғадан хитоб сийғасига, гоҳида бунинг аксига ўтилади”, деб жавоб беради. Журжоний “Замахшарий бу ўринда баён илмидан “ал-Муфассал” асари мукаддимасида зикр қилганидек, учта илм (баён, маоний, бадийъ)ни назарда тутган” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:207), деб мусанниф баён илмидан назарда тутган маънони очиклайди.

Саййид Шариф Журжоний Замахшарийнинг тафсирига ёзган ушбу хошиясида тил қоидалари, луғат ва эъроб йўналишларига катта аҳамият беради. Изохталаб сўзларни сарф ва наҳв қоидаларига кўра изоҳлайди. Бунинг учун ҳатто араб шеърятидан далиллар келтиради. Ақоид ва ислом тушунчаси йўналишидаги масалалар борасида ҳам баҳс юритади. Қироатлар ва тажвид илмига оид тафсилотларни шарҳлайди ва айрим ўринларда “Ал-Кашшоф” соҳибини танқид қилади.

“Хошия ала ал-Кашшоф” асарида сўзларининг луғавий маъноларига катта эътибор қаратилиб, уларнинг асосини Қуръонда келган сўзлар, Қуръон илмлари истилоҳлари, араб шеърларида қўлланилган ғариб сўзлар ёки Замахшарийнинг тафсирида қўлланилган сўзлар ташкил этади. Жумладан, Замахшарийнинг *مُنَظَّمًا* [ал-ҳамду лиллаҳиллазий анзалал-Қуръана калааман муаллафан муназзаман] – “Қуръонни жамланган ва тартиб этилган калом ўлароқ нозил қилган Аллоҳга ҳамд бўлсин” жумласини шарҳлар экан “Қуръон” сўзининг луғавий маъноларини ёритишга киришади. “Қуръон (قُرْآن) сўзи луғатда “тўпламоқ”, “жамламоқ” маъносидаги масдар ҳисобланади. Араб тилида “Бир нарсани жамладим” маъносини ифодалаш учун *قَرَأْتُ الشَّيْءَ قُرْآنًا* [қоробту-шшайъа қуръанан] дейилади. Шунингдек, мазкур сўз “ўқимоқ” маъносида ҳам қўлланади. “Китобни ўқидим” жумласи араб тилида *قَرَأْتُ الْكِتَابَ قِرَاءَةً وَ قُرْآنًا*

ва қуръанан] тарзида ифодаланади. Араб тилидаги мазкур маъно кейинроқ Пайғамбар (алайҳиссалом)га нозил этилган, у зотдан мутавотир тарзда нақл этилган ҳамда икки жилд орасига жамланган нарса (Қуръон)га исм сифатида қўлланди. Бу ўринда Қуръондан мақсад ҳам шу маънодир. Унинг барча қисми Қуръон деб номлангани каби у билан умумий хусусиятларга эга бўлган қисмлар ҳам Қуръон деб номланади” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:81).

Журжоний мазкур жумладаги “калом” сўзининг луғавий маъносини баён этганидан сўнг бу сўзнинг усул ва наҳв мутахассислари наздидаги таърифларини ёритади. Баъзи усул олимларига кўра, “Калом эшитилувчи ва ҳарфлардан ташкил топган сўзлар жамланмасидир”. Наҳв олимлари таърифига кўра эса, “тугал маъно ифода этувчи сўз” ҳисобланади. Журжоний Замахшарий бу ўринда қўллаган “калом” лафзи усул олимлари таърифидаги калом эканини таъкидлайди.

Журжоний Замахшарий келтирган *مُؤَلَّفًا* [муаллафан] – “жамланган” сўзини бундай ёритади: “Таълиф бир-бирига ўхшаш нарсаларни жамламоқ демакдир. Бу сўзнинг “улфат” сўзидан келиб чиққани ҳам бу маънога ишора қилади. Демак, ушбу сўз маъноси муфрад калима ва жумлалардан таркиб топган мутлақ таркибни англатади”.

مُنَظَّمًا [муназзаман] сўзининг изоҳида эса бундай дейди: “Танзим маъноси таълиф маъносидан бирмунча кучлидир. Чунки танзим *نُظِمَ اللُّؤْلُؤُ* [нуззима-л-луълуъу] – “дур бир текис қилиб тизилди” жумласидаги маънодан олинган. Бунда нафақат сўзларнинг жинс жиҳатидан бир-бирига мувофиқлиги, балки гўзал бир тартибга ҳам риоя этилади. Бу (Замахшарий келтирган) ўринда танзимдан мақсад (Қуръон оятларининг) ҳолат тақозоси ва мақсадларга уйғун эканлиги билан бир қаторда таркибининг гўзаллиги ҳам тушунилади” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:84).

Замахшарийнинг *وَتَرْتَلُهُ بِحَسَبِ مَصَالِحِ مُنَجَّمًا* [ва наззалаҳу биҳасаби масолиҳи мунажжаман] жумласидаги “мунажжаман” сўзи маъносини олим бундай ёритади: «“Мунажжаман” эҳтиёжга кўра бўлак-бўлак этилган, демакдир. “Нажм” аслида юлдуз маъносини англатади. Кейинчалик маълум бир вақт учун қўлланган. Чунки инсонларнинг вақтлари юлдузлар орқали тайин этилар эди. Бирор бир ёзув ёзиш учун кетган вақтга ҳам *تُجُومُ الْكِتَابَةِ* [нужуму-л-китоба] дейилди.

Кейинчалик бу вақт ичида бажарилган ишга ҳам “нажм” дейилди. Сўнг, ушбу масдардан نَجْم [нажжама] – “таксимламок”, “бир неча уринишда бажармок” феъли чиқариб олинди» (Саййид Шариф Журжоний, 2016:84). Замоनावий “улум ал-Қуръон” асарларида ҳам Қуръоннинг йигирма уч йил давомида воқеа-ҳодисаларга кўра бўлак-бўлак нозил этилиши маъносини ифодалаш учун ҳам مُنَجَّمًا [мунажжаман] сўзи қўлланади (Нуриддин Итвр, 1996:28).

Журжоний Фотиҳа сурасининг ҳошиясини ёзишга киришаркан, فَاتِحَةُ الْكِتَابِ [фотиҳа ал-китоб] иборасидаги “фотиҳа” сўзини қуйидагича ифодалайди: “Бир нарсанинг очувчиси унинг аввали демакдир. كَذِبَةٌ [козиба] сўзи كَذَبْتُ [кизб] – “ёлғон сўзламок” маъносини англатгани каби “фотиҳа” сўзи ҳам فَتَحَ [фатх] – “очмок” маъносидаги масдардир. Демак, мафъулга масдар билан ном бериш орқали ҳар бир нарсанинг аввали тушунилади. Чунки очиш аввало нарсанинг аввалига боғлиқ бўлади. Унинг воситасида бутун нарсага боғлиқлик касб этади. Илк очилган нарса дастлабки қисмдир. Бошқа бир қарашга кўра, “фотиҳа” сўзи сифат бўлиб, кейинчалик бир нарсанинг аввалига нисбатан исм сифатида қўлланган. Чунки очиш бутун бир нарсага аввалги қисмнинг воситаси орқали боғлиқлик касб этади. Яъни, у очишга сабаб бўлган нарса эътиборида бўлади. نَطِيحَةٌ [натийҳа] сўзидаги каби сифатдан исм маъносига кўчганига аломат бўлиши учун сўз охирига ة [та марбута] ҳарфи қўшилган. Тўғри қараш ҳам шудир. Чунки فَاعِلَةٌ [фоеилатун] вазни масдар вазифасида жуда оз қўлланади”.

Олим الْكِتَابِ [ал-китоб] сўзини ҳам қуйидагича изоҳлайди: “الْكِتَابِ [ал-китоб] Қуръон каби ҳам нозил этилган, ҳам саҳифаларга ёзилган нарсаларнинг барчаси учун, ҳам бунга махсус парчалар орасидаги муштарак миқдорга мутлақ қўлланувчи сўз. فَاتِحَةُ الْكِتَابِ [фотиҳа ал-китоб] – “китобнинг аввали” демакдир. Бу ном кейинчалик “ал-Ҳамду” сурасининг хос номи бўлди. Баъзида бу сурага нисбатан “ал-Фотиҳа”, дейилади. Бу ном ҳам юқоридаги каби кўп қўлланишига кўра, бошқа бир хос исмга айланди. Бу шаклда “ал” аниқлик артикли сўзнинг айрилмас бир қисми ёки “Фотиҳа ал-китоб”нинг қисқартирилган шаклидир. Бу шаклда ҳам “ал” артикли музофун илайҳнинг аломати ҳисобланади. Шу билан бирга, сўзнинг аслида сифат эканига ҳам ишора қилиб туради” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:127).

Ҳошиядаги яна бир устувор услуб Қуръон оятлари ҳамда Замахшарийнинг тафсирда келтирган жумлаларини нахв (эъроб) жихатидан ўрганиш ва уларнинг маъноларини очиқлашдир. Журжонийнинг араб тили борасидаги маҳорати тафсирда ҳам яққол акс этади. Жумладан, Бақара сураси 3-оятдаги الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ – “Улар ғайбга имон келтирурлар...” (Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф, 2020:15) оятининг тафсирида Замахшарий بِالْغَيْبِ [бил-ғайб] калимасини боғловчи ҳамда ҳол сифатида тафсир этади. Журжоний буни яна ҳам тушунарлироқ қилиб очиб беради. بِالْغَيْبِ [бил-ғайб] калимасининг боғловчи ёки ҳол бўлишига кўра маънода фарқлар юзага келишини айтади. Биринчисига кўра, яъни сўзга боғловчи деб қаралса, ундан “имон” ёки “эътироф” маъноси келиб чиқади ёхуд “ишонмок” маъносида қўлланган бўлиши ҳам мумкин. Маъно эътиборидан ғойиблик имон келтирилган нарсанинг сифати бўлиши мумкин. Бунга кўра маъно, “ўзларидан ғойибда бўлган нарсаларга имон келтирганлар” шаклида бўлади. Иккинчисига кўра, яъни ҳол сифатида тафсир этилса, “имон”, “эътироф” маъноларини англатмайди, балки фақатгина тасдиқ маъносини англатади. Бу ҳолатда ғойиблик мўмин кишининг сифати ҳисобланади. Имон келтирилиши лозим нарса эса умумий тарзда ифода этилиши учун тушуриб қолдирилган этилган. Бунга кўра, иборанинг маъноси: “Кимнингдир ҳузурда имон келтирганлари каби, ҳеч ким йўқлигида ҳам имон келтирадилар. Мунофиқлар каби кимнингдир ҳузурда бошқа, ёлғиз қолсалар, бошқа бўлмайдилар” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:332).

Шунингдек, Бақара сураси 23-оятдаги فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ – “унга ўхшаш бир сура келтиринг” (Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф, 2020:26) оятини Замахшарий: “Унинг сифатига ўхшаган бир сура келтиринг”, деб тафсир қилган. Журжоний буни грамматик коидаларга кўра қуйидагича очиқлайди. “Зоҳир нарса шуки, оятдаги مِنْ [мин] предлоги баёний (сўз маъносини баён қилувчи) ҳисобланади. Зеро, ўхшашлик сифати келтирилиши лозим бўлган суранинг сифати бўлиши учун (унинг айнан шундай бўлиши даркордир)” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:548).

Ҳошияда Қуръон илмлари йўналишидаги айрим изоҳлар ҳам зикр этилади. Хусусан, Қуръон суралари тартиби ҳақида Журжоний уларнинг

илоҳий асосга кўра тартибланганини таъкидлайди. Бу эса аҳли сунна вал жамоа уламолари иттифоқ қилган ҳукмдир. Журжоний Замахшарийнинг *وَجَعَلَهُ بِالتَّحْمِيدِ مُفْتِيحًا وَإِلَّا شَيْعَادَةً مُحْتَمًا* [ва жаъалаҳу бит-тахмиди муфтатиҳан ва бил-истиозати мухтамиман] – “Ва Қуръонни ҳамд билан бошлади ва истиоза билан яқунлади” сўзларининг маъносини очиқларкан, бундай дейди: “جعل [жаъала] феълининг Аллоҳга нисбат берилишида Қуръоннинг бу шаклда “Лавҳул-махфуз”даги тартибга мувофиқ тартиб этилиши Аллоҳнинг амри ва Расулulloҳ (с.а.в.)-нинг таълими бўлганига ишора бордир” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:85). Шунингдек, олим Қуръоннинг бўлиб-бўлиб нозил этилиши ҳақида бундай дейди: “Қуръоннинг воқеа-ходисаларга кўра парча-парча нозил этилиши унинг ҳукмларининг татбиқ этилиши ва оятлар назмидаги дақиқликни тушунишни осонлаштириш учундир” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:87).

“Кашшоф” асарининг бир неча ўринларда Замахшарий турли кироатларнинг хусусиятлари ҳақида ҳам зикр этиб ўтади. Бу каби ўринларда Журжоний кироатларга тегишли қўшимча маълумотлар ва улар ўртасида юзага келган фарқларни ёритиб беради. Маълумки, Замахшарий ҳанафий мазҳабида бўлган. Шунга мувофиқ тафсирининг бир неча ўринларида мазҳаб асосчиси Абу Ҳанифанинг фикҳий ва кироатга оид қарашларини келтиради. Жумладан, Фотиҳа сураси 3-оятта тафсирида: “Абу Ҳанифа розияллоҳу анҳу *مَلِكٌ يَوْمَ الدِّينِ* [малака йавмаддийн] тарзида феъл шаклида ва *يَوْمٌ* [йавм] сўзини насб қилиб ўқиган” дейди. Журжоний ушбу маълумотни шарҳлар экан Абу Ҳанифанинг кироати *المالك* [ал-маалик] ва *الملك* [ал-малик] маъноларини эҳтимол қиладиган тўғри кироат эканини таъкидлайди. Икки кироатдан *ملك* [малик] кироати кўпчилик уламолар томонидан ихтиёр этилганини айтиб, буни қуйидагича далиллайди: “Биринчидан, у икки ҳарам аҳлининг кироатидир. Улар Қуръонни нозил этилгани каби ўқишда энг муносиб кишилардир. Улар ривоят ва фасоҳат жиҳатидан бошқалардан устундирлар. Басра, Шом қорилари ва Куфадан Ҳамза ҳам уларнинг кироатига мувофиқ ўқиганлар” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:192).

Замахшарий: (Фотиҳа сурасидаги) “غير” [ғойр] сўзи насб ҳолатида ҳам ўқилган. Бу Расулulloҳ (с.а.в.) ва Умар ибн Хаттобнинг кироатидир. Ибн Касийрдан ҳам ривоят қилинган” дейди.

Жумла шарҳида Журжоний кироатлар ҳақидаги умумий тушунчани баён этади ва бу орқали Замахшарийнинг сўзини яна ҳам тушунарли ифодалайди. “Айтилишича, барча кироатлар у зотнинг кироатларидир. Бошқа қарашга кўра, етти кироатдан ҳар бири маълум кироат билан шуҳрат қозонганлари ва унинг аҳкомлари(ини баён қилиш)да, хусусан, уларни адо этишда ягона бўлганлари учун имомлардан бирига нисбат этилади. Ушбу етти кироатдан бошқаларида эса кироат ривояти етиб келган, аммо етти кироат соҳибларининг бирортаси у кироатни ривоят қилмаган бўлсалар, бу ҳолатда ушбу кироат Набий (с.а.в.)га нисбат берилади. Бу эса у зотнинг одатлари шундай кироат қилиш бўлган, дейишни лозим қилмайди. Бу қараш авлороқдир” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:225).

Бошқа бир ўринда Журжоний “Кашшоф” соҳибининг кироатларнинг келиб чиқиш манбаси ҳақидаги ёндашувини танқид қилади. Замахшарий Фотиҳа сураси тафсирида “Ҳасан Басрий *الحمد لله* [ал-ҳамди лиллоҳ] тарзида, Иброҳим ибн Убла *الحمد لله* [ал-ҳамду луллоҳ] тарзида кироат қилган. У иккисини бундай кироат қилишга жасоратли қилган омил шуки, мазкур икки сўз ёнма-ён кўп ишлатилганидан бир сўз каби талаффуз қилинадиган бўлиб кетган”, дейди. Журжоний мусаннифнинг айнан “У иккисини бундай кироат қилишга жасоратли қилган омил шуки” жумласини шарҳлаб, “Унинг бу гапида икки олимнинг кироати ривоят асосида эмас, балки тил аҳкомларига кўра юзага келган, деган маъно бор, салафлар эса бундай нуқсонга йўл қўйишдан йироқдирлар. Салафларнинг кироати барча хусусиятлари билан ўзларига етиб келган ривоятлар асосида бўлади. Лекин мусанниф бу каби сўзлардан ўзини тиймайди. Анъом сурасида ҳам “Ибн Омирни *شركائهم* [шурокааихим] тарзида кироат қилишга ундаган нарса унинг баъзи мусхафларда *ي* [йа] билан ёзилганини кўрганидир”, дейди. Ҳолбуки, Қуръонни етти лаҳжада ўқишга изн берилгани ҳақидаги ривоят мавжуд. Шунга кўра, ҳар бир кироат хусусиятларини нақл қилиш лозим ҳам бўлмайди. Қолаверса, мусхафга ёзиш шаклида мутавотир кироат иснодига эътибор қилинмайди...” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:185), дейди. Ушбу шарҳлар Журжонийнинг кироатлар ва уларнинг юзага келиши борасидаги қарашлари асрлар давомида аҳли суннанинг барча уламолари иттифоқ қилган қарашга мувофиқ эканини кўрсатади.

Асарда Замахшарийнинг қироат илмига яқин бўлган тажвид қоидаларига оид изоҳлари ҳам бирма-бир шарҳланган. Жумладан, тафсирида مِنْ رَبِّهِمْ [мин роббиҳим] иборасидаги ن [нун] ва ر [ро] ғунна билан ҳам, ғуннасииз ҳам идғом қилиниши айтилади. Журжоний буни шарҳлаб, қорилар наздида ل [лам] ва ر [ро] харфларида ғунна бўлмаслиги машҳур экани, бу харфларда ғунна бўлиши ҳақидаги баъзи ривоятлар ҳам мавжудлиги, араб тили нуқтаи назаридан эса ғуннасииз ўқишнинг жоизлигида низо йўқлигини айтиб ўтади (Саййид Шариф Журжоний, 2016:375). Шунингдек, хошияда اللّٰه [Аллох] лафзидаги ل [лам] харфининг тафҳим, яъни йўғон тарзда ўқилиши, Фотиҳа сурасидаги صِرَاطٍ [сирот] сўзидаги ص [сод] харфи аслида س [сийн] харфи бўлгани, вақфнинг том ва ҳасан турлари, араб харфларининг сифатлари каби тажвид илмига оид бир қанча қайдлар келтирилган.

“Кашшоф”да “басмала” лафзининг Қуръондан оят ёки оят эмаслиги, “омийн” лафзини жаҳрий ёки махфий айтиш каби фикҳий масалалар ҳам зикр этилган бўлиб, Журжоний уларни тафсилотлари билан шарҳлаб ўтади. Хусусан, Замахшарий келтирган Воил ибн Хужрдан ривоят қилинган ҳадис матнида “Набий (с.а.в.) وَلَا الضَّالِّينَ [ва лаа-ззоооолийн]ни қироат қилсалар, овозларини кўтариб, “омийн” дер эдилар” дейилади, Журжоний “У зот саҳобаларига таълим учун овозларини кўтарганлар, кейинчалик буни махфий айтганлар, саҳобалар ҳам махфий айтишган” нақлини келтириш билан шарҳни тугаллайди. Бу орқали эса ғўё ўзи мансуб бўлган ҳанафий мазҳаби ҳукмини ёқлашини билдиради.

МУҲОКАМА

Журжоний хошияда мўътазилийлик эътиқодига кўра ёритилган жумлалар ортидан, албатта, аҳли сунна эътиқодини ҳам баён қилиб ўтади. “Кашшоф” соҳиби الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ – **“Улар ғайбга имон келтирурлар”** ояти тафсирида имоннинг луғавий таърифини куйидагича зикр этади: “Имон أَنْ مِّنْ [амн] – “омонлик, хавфсизлик, хотиржамлик” сўзининг إِتْقَانًا [ифъал] вазнидаги шаклидир... Агар киши бирор нарсани тасдиқласа, унга имон келтирган ҳисобланади. Унинг ҳақиқати эса “уни ёлғонга чиқариш ва қарама-қаршилиқдан омонда қилдим”, деган маънодадир. Ушбу сўзнинг ب [ба] харфи билан таъдия (ўтимли) қилиниши “икрор қиламан”, “эътироф этаман” деган маънони

англагани учундир. Саййид Шариф ушбу матни шарҳлаб шундай дейди: «Замахшарийнинг “Имон” сўзининг إِتْقَانًا [ифъал] вазнидаги шаклидир» деган сўзига келсак, у битта мафъул (тўлдирувчи)га таъсир қилади. Масалан, “Ундан омонда бўлдим” дейсиз. Агар унга ҳамза кўшилса, яъни آمَنَ [аамана] бўлса, иккита мафъулга таъсир қилади. Масалан, “Ўзимдан бошқани ундан омонда қилдим”. “Имон” сўзи тасдиқ маъносида луғавий мажоз бўлиб қўлланади. Бунга Замахшарийнинг “Унинг ҳақиқати”, яъни آمَنَ [аамана] сўзининг ҳақиқати صَدَّقَ [соддако] – “тасдиқлади”, деган сўзи ишора қилади. Яъни “имон” бир шахсни омонда қиладиган ҳақиқатдир. Агар мутлак қўлланса, “тасдиқ” маъносида бўлади. Чунки сиз бирор нарсани тасдиқласангиз, уни ёлғонга чиқаришдан омонда сақлаган бўласиз” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:329).

Шу билан бирга, мазкур оят тафсирида Замахшарий имонга шундай таъриф беради: “Агар сиз: “Саҳиҳ имон нима?”, – десангиз, мен: “Кишининг ҳаққа эътиқод қилиши, уни тили билан таъбир этиши ва амали билан тасдиқлаши, дейман. Ким эътиқодни инкор этса, гувоҳлик келтириб, амал қилса ҳам, у мунофиқдир. Ким гувоҳлик келтиришни тарк этса, у кофирдир. Ким амални тарк этса, у фосиқдир”. Журжоний ушбу жумлаларни шарҳлаб бундай дейди: “Мусаннифнинг “Саҳиҳ имон нима?” деган сўзи шаръий имон ҳақидаги саволдир. Зеро, у имоннинг луғавий маъносини баён этганидан сўнг уни “саҳиҳ” сўзи билан қайдлади. Яъни бу билан шаръан эътиборга олинадиган имонни назарда тутди. Қолаверса, бу сўзи билан фосиқнинг имони (ҳам у баён этадиган таъриф остига кириб қолиши)дан сақланди. Замахшарийнинг “ҳаққа эътиқод қилиш” деган сўзи ҳақни жазм қилиш ва қалб билан унга итоат этиш, маъносидадир. Бу Ашъарий ва унинг издошлари имон борасида кифояланган тасдиқнинг маъносидир. Ҳанафийлар (тил билан) иқрор қилишни ҳукмларни ижро этиш ўрни деб белгилаганлар. Ашъарийлар эса тасдиқ ва иқрорни имоннинг икки жузи деб белгилаганлар. (Уларга кўра,) иқрор мажбурлик ҳолатида соқит бўлиши мумкин, аммо тасдиқда бундай эмас (яъни тасдиқ ҳеч қачон соқит бўлмайди). Мўътазилийлар амални ҳам зиёда қилганлар”.

“Кашшоф” соҳиби “Ким гувоҳлик беришни бузса, яъни гувоҳлик беришни ёхуд унинг ўрнига ўтадиган соқовнинг ишора қилиши кабиларни кодир бўла туриб, қасддан тарк этса, эътиқод қилиши ёки қилмаслигидан қатъи назар, у кофирдир, яъни мунофиқнинг хилофи ўлароқ куфрини ошкор қилувчидир. Зеро, мунофиқ имон суратини куфр ҳақиқатига қориштирган кишидир. У куфрини яширган кофирдир. Фосик, яъни тавба қилмаган гуноҳи кабира қилувчи эса мўътазиллийлар наздида имон ва куфр ўртасидаги бир мартабада бўлади”, дейди. Журжоний фосик, яъни гуноҳи кабирага қўл урган инсон ҳақидаги қарашлар муқобилида аҳли сунна вал жамоанинг эътиқодини ёритиб беради: “Ўтмишдаги солиҳлар бундай кишининг мўмин эканига иттифоқ қилганлар. Зеро, бунга саҳиҳ ҳадислар далолат қилади. Ўтмишдошлардан нақл қилинган имон қалбнинг маърифати, тилнинг иқрори ва (ислом) рукнларига амал қилишдир деган сўз комил имон ҳақида айтилгандир” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:335). Журжоний ушбу изоҳлар орқали бугунги кунда ҳам долзарб бўлиб қолаётган, амал қилмаганларни кофирга чиқариш натижасида юзага келаётган муаммоларнинг суннийлик эътиқодидаги ечимини тақдим этади.

Саййид Шариф Журжоний “Кашшоф”нинг яна бир қанча ўринларида Замахшарий назарда тутган маъноларни ўқувчига тушунарли тарзда баён қилиб беради. Замахшарийнинг “Иброҳим алайҳиссаломдан содир бўлган учта ёлғонга келсак, у таърийз учундир” сўзи оддий ўқувчига тушунарсиз бўлиб қолмаслиги учун Журжоний бу учта ёлғондан нима назарда тутилганини очиқлайди: Иброҳим алайҳиссалом оятда *إِنِّي سَقِيمٌ* [инний сақийм] – “**Албатта, мен беморман**” (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, 2020:130) деган сўзидан “Мен бутларни олиха қилиб олганингиз учун ғазаб ва куйинишдан касал бўлдим”, деган маънони назарда тутган бўлишлари мумкин. Ёки Анбиё сураси 63-оятдаги “**Йўқ, буни манави, у (олиха) ларнинг каттаси қилди**” (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, 2020:632), сўзи билан агар улар ўзларидан зарарни даф эта олмасалар, қандай қилиб илоҳ бўлишлари мумкин, деган нарсани ирода қилганлар. Ёки Шом ҳукмдорига “Сора менинг синглим”, дейишларидан диндаги қариндошликни назарда тутган бўлишлари мумкин. Яна айтилишича, у зотнинг учта ёлғонидан мурод, юлдуз, Қуёш ва ойга қараб *هَذَا رَبِّي* [ҳазза Роббий] – “**Мана бу Роббимдир**”

(Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, 2020:209), дейишларидир. Ундан эса уларнинг илоҳликка яроқли эмаслигини мақсад қилганлар. Бу хабарларнинг барчаси ишончли, лекин ёлғон суратида бўлгани учун (Замахшарий уларни) “ёлғонлар”, деб номлаган” (Саййид Шариф Журжоний, 2016:335).

НАТИЖА

Юқоридагилар билан бир қаторда, хошияда Амир Темур ҳузурида Журжоний ва Тафтазоний ўртасида бўлиб ўтган машҳур баҳс тафсилотлари, Куръоннинг махлуқлиги масаласида мўътазила мазҳабининг далилларига изоҳлар, саҳобий Сафвон ибн Умайянинг исломни қабул қилиш қиссаси, ғассонийлар ҳукмдори Жабла ибн Айҳамнинг султон Умар даврида исломни қабул қилиб, кейинчалик Рум давлати билан иттифоқ тузиб, насронийликни қабул қилгани каби ислом тарихи, балоғат, калом илмига оид маълумотлар келтирилган.

“Хошия ала ал-Кашшоф” асарида Журжоний фақат Фотиҳа ва Бақара суралари тафсири хошияси билан кифояланмаган. Шарҳлар давомида Куръони каримнинг Оли Имрон, Моида, Анъом, Ҳижр, Худ, Тоҳа, Лукмон, Соффот, Фуссилат, Зумар, Ғофир, Тағобун, Қалам, Набаъ, Алақ каби йигирмага яқин сураларнинг оятлари тафсилотларини ҳам зикр қилган (Саййид Шариф Журжоний, 2016:128–410).

ХУЛОСА

Юқоридагилардан келиб чиқиб, хулоса қилиш мумкинки, Журжонийнинг мазкур хошияси луғат, араб тили, балоғат, калом илми, қироатлар ва тажвид йўналишидаги қарашларга бой бўлган асар ҳисобланади. Айнан мана шу хусусиятлар темурийлар даврида ёзилган тафсилотларни бирлаштириб туради.

“Хошия ала ал-Кашшоф” асари Бақара сураси 25-оят тафсиригача бўлган маълумотларни қамраб олган бўлса-да, ҳажм ва мавзулар қўлами жиҳатидан йирик асар саналади. Фаразан, олим хошияни “Кашшоф” тафсирининг охирига қадар давом эттирганида ҳам, тахминан эллик жилд хошия ёзилган бўлар эди. Фикримизча, Журжонийнинг хошияни ёзишдан мақсади, юқорида ҳам таъкидланганидек, Замахшарийнинг “Кашшоф” тафсиридаги услуб ва ёндашувларини, хусусан, унинг араб тили грамматикаси нуқтаи

назаридан оятларни тушуниш методини очиб беришдан иборат бўлган. Олим Фотиҳа сураси ва Бақара сурасининг дастлабки йигирма беш ояти тафсирини ёритиш орқали ўзини қўйилган мақсадга эришган деб ҳисоблаган бўлиши мумкин.

Журжонийнинг ҳошияси “Кашшоф” ва Мовароуннаҳрда ёзилган бошқа тафсир асарларига хос бўлган луғат ва тил қоидаларининг устуворлиги анъанасини ўзида акс эттирган муҳим манбалар қаторидан ўрин олди ва асрлар давомида нафақат мазкур ҳудуд, балки бутун дунёда сунний таълимотига оид тафсирлар қаторида ўрганиб келинмоқда.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Sedriddin Gumuş. (1993). Curcani ve Haşiyeye alal-Keşşafi. Istanbul: Marmara universitesi İlahiyet fakultesi dergisi.
2. Али Ҳикмат Фозил. (2019). Ал-Баҳс ад-дилалий фи хошия ас-Саййид аш-Шариф ал-Журжоний ала ал-Кашшоф. Уммон: Дор ал-манаҳиж.
3. Маҳмуд Замаҳшарий. (1971). Ал-Фоиқ. Ж. 2. Нашриёт кўрсатилмаган.
4. Маҳмуд Замаҳшарийб. (2004). Ал-Муфассал. Аммон: Дор ал-аммор.
5. Нуриддин Итр. (1996). Улум ал-Қуръон ал-карим. Дамашк: Матба ас-сабоҳ.
6. Саййид Шариф Журжоний. (2016). Ҳошия ала ал-Кашшоф. Рашид ибн Умар Арозий таҳқиқи. Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя.
7. Саййид Шариф Журжоний. (йили кўрсатилмаган). Ҳошия ала ал-Кашшоф. Саудовская Аравия: Малик Сауд университети кутубхонаси, Қўлёзма. №5111.
8. Саййид Шариф Журжонийв. (2016.). Рашид ибн Умар Арозий таҳқиқи. Ҳошия ала ал-Кашшоф. Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя.
9. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. (2020). Тафсири Ҳилол, Ж. 1. Тошкент: Hilol-Nashr.
10. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. (2020). Тафсири Ҳилол. Ж. 2. Тошкент: Hilol-Nashr.
11. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. (2020). Тафсири Ҳилол. Ж. 3. Тошкент: Hilol-Nashr.
12. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. (2020). Тафсири Ҳилол. Ж. 5. Тошкент: Hilol-Nashr.
3. Mahmud al-Zamakhshari. (1971). Al-Faiq. Vol. 2 publishing house is not shown.
4. Mahmud al-Zamakhshari. (2004). Al-Mufassal. Oman. Dar al-ammarr.
5. Nuriddin Itr. (1996). Ulum al-Qur'an al-karim. Damascus: Matba Al-Sabah.
6. Sayyid Sharif al-Jurjani. (2016). Hashiya ala al-Kashshaf. Rashid Ibn Umar Arazi's research. Hashiya ala al-Kashshaf. Beirut. Dar al-Kutub al-Ilmiya.
7. Sayyid Sharif Jurjani. (year is not shown). Hashiya ala al-Kashshaf. Ar-Riyad: Malik Saud University's library, handwriting. №5111.
8. Sayyid Sharif al-Jurjani. (2016). Hashiya ala al-Kashshaf. Rashid Ibn Umar Arazi's research. Beirut. Dar al-Kutub al-Ilmiya.
9. Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf (2020). Tafsir Hilol. Vol. 1 Tashkent "Hilal nashr" publishing house .
10. Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf (2020). Tafsir Hilol. Vol. 2 Tashkent "Hilal nashr" publishing house .
11. Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf (2020). Tafsir Hilol. Vol. 3 Tashkent "Hilal nashr" publishing house.
12. Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf (2020). Tafsir Hilol. Vol. 5 Tashkent "Hilal nashr" publishing house .

REFERENCES

1. Sedriddin Gumuş. (1993). Curcani ve Haşiyeye alal-Keşşafi. Istanbul: University of Marmara, journal of theology faculty.
2. Ali Hikmat Fazil. (2019). Al-bahs al-dilaliy fi hashiya al-Sayyid al-Jurjani ala al-Kashshaf. Oman: Dar al-manahij.

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИНИНГ
“МОТУРИДИЙЛИК” ЖУРНАЛИ

Мазкур нашр олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот муассасаларининг профессор-ўқитувчилари, докторантлари, мустақил тадқиқотчилари, магистрантлари, талабалари ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Тахририят фикри муаллиф нуқтаи назари билан бир хил бўлмаслиги мумкин.
Журналдан кўчирма олинганда манба қайд этилиши шарт.

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матуридизм

2/2023

Бош муҳаррир: **Ж.Каримов**

Муҳаррир: **З.Фахридинов**

Нашр учун масъул: **З.Арслонов**

Чет тилларидаги матнлар муҳаррири: **О.Сотволдиев**

Дизайнер-саҳифаловчи: **З.Ғуломов**

Манзилимиз: Ўзбекистон халқаро ислом академияси Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот маркази,
100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.

Тел: (+99871) 244-35-47, (+99871) 244-35-36. **Web:** www.maturidijournal.uz

E-mail: info@moturidiy.uz

Нашриётнинг лицензия рақами АИ № 0011. 06.05.2019 йил.

Босишга 27.06.2023 йил рухсат этилди. Бичими 60×84 ¼.

Ризограф усулда босилди. Шартли босма табағи 10,2.

Нашр табағи 10,4. Буюртма № 06.

Баҳоси шартнома асосида.

“Ўзбекистон халқаро ислом академияси ”
нашриёт-матбаа бирлашмаси босмахонасида чоп этилди.
100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.